

УДК 340.5:801.73

М. А. Дамірлі

СПЕЦИФІКА КОМПАРАТИВІСТСЬКО-ПРАВОВОЇ ГЕРМЕНЕВТИКИ

Попередні зауваження. У цій роботі, як це видно з її назви, мої міркування в основній частині побудовані стосовно порівняльного правознавства. Проте головний її задум виходить за межі цієї обмеженої компаративістської сфери і пов'язаний, скоріше, із соціально-гуманітарним компаративістським знанням у цілому.

Вихідною засадою для моїх міркувань у межах цього дослідження є констатація таких обставин.

Перше. Концепції методології герменевтики, що існують до цих пір, розроблені головним чином відносно гуманітарних наук (літературознавства, лінгвістики, мистецтвознавства, педагогіки, психології, історії тощо). У цих концепціях герменевтика вважається специфічним способом пізнання гуманітарних наук, вона пов'язана з розробкою різних прийомів інтерпретації історичних, філологічних, релігійних, міфологічних і юридичних текстів (скоріше за все — правових норм).

Друге. Більшість представників існуючих концепцій герменевтики виходили із зіставлення і принципового розрізнення природних і гуманітарних наук, «наук про природу» і «наук про дух», тоді як не враховувалася специфіка соціальних наук. Винятками є, зокрема, позиції М. Вебера і П. Рікьора. Так, якщо М. Вебер об'єднував всі дисципліни, що не входять до групи природничо-наукових, до розряду історико-соціальних наук, то П. Рікьор визначав соціальні науки як науки про людину і суспільство і відносив до цієї групи такі різноманітні дисципліни, які «розташовуються між лінгвістикою і соціологією», включаючи сюди історичні і юридичні науки.

У світлі сказаного слід звернути увагу на співвідношення соціальних (суспільних) і гуманітарних наук. Річ у тому, що вони багато в чому перекриваються (у цьому причина використання їх разом). Проте їх не слід ототожнювати. У соціально-філософській літературі означена проблема вважається дискусійною. Одні автори вважають, що не всі суспільні науки можуть бути кваліфіковані як гуманітарні; гуманітарними насамперед є такі науки, як педагогіка, психологія, літературознавство, лінгвістика, соціальна антропологія та ін., у той же час, наприклад, соціально-економічні науки належать до суспільствознавства, не будучи, власне, науками гуманітарного циклу. Разом з тим підкреслюється, що і ці науки володіють гуманітарністю [3, 165]. Згідно з іншою думкою, навпаки, вважається, що клас гуманітарних наук ширший, ніж клас наук суспільних. Будь-яка суспільна наука належить до цього класу, але не всі гуманітарні науки є суспільними (наприклад, мовознавство, мистецтвознавство) [7, 15]. Не вдаючись у подробиці, відзначу тут лише найістотніше, що має безпосереднє відношення до даної проблеми, — це визнання в обох випадках гуманітарності всіх суспільних наук.

Гуманітарність будь-якого соціального пізнання, порівняльно-правового зокрема, обумовлена перш за все і неабиякою мірою особливою конфігурацією відносин в системі «суб'єкт—об'єкт», важливою роллю в цій системі суб'єкта людини, який є одночасно і об'єктом. Тут виявляється і інша точка дотику — це зв'язаність соціального (у тому числі правового) знання з текстами, бо «текст є тією специфічною особливістю, яка виділяє людину як об'єкт гуманітарного пізнання» [4, 134]. Звідси правомірним є висновок, що соціальне (у тому числі — правове) пізнання є гуманітарним.

Проте однієї тільки констатації гуманітарності природи соціального (правового) пізнання при всій її важливості недостатньо. Найважливішим є виявлення специфіки соціально-гуманітарного пізнання, у тому числі щодо застосування в ньому положень герменевтики.

З одного боку, гуманітарність соціального пізнання дозволяє застосувати в цій сфері пізнання відповідні положення методології герменевтики, розроблені стосовно суто гуманітарних наук. Але в той же час особливість предмета власне соціального пізнання в деякій мірі обмежує можливості вживання цих положень (адже реальність, що вивчається в правознавстві і, скажімо, в поезії — не одне і те ж), вимагає певних модифікацій, що є важливим науково-пізнавальним завданням. Не становить винятку і порівняльно-правове пізнання.

Відомо, що сучасна герменевтика, розробляючи загальну теорію розуміння, розглядає його і як спосіб буття людини (онтологія розуміння), і як метод гуманітарного пізнання (гносеологія розуміння), звичайно ж, не будуючи між ними китайську стіну. Аналогічно в соціально-гуманітарному пізнанні взагалі, в порівняльно-правовому пізнанні зокрема можна виділити два модуси: модус буття і модус пізнання. Розглянемо їх послідовно.

1. Компаративістсько-правове розуміння: модус буття. Розглядаючи даний модус, доводиться слідом за П. Рікьорем задуматися над питанням: «що це за істота, буття якої полягає в розумінні?» [9, 8]. Іншими словами, при цьому головною проблематикою герменевтики є розуміння, яке «стає засобом буття, такого буття, яке існує, розуміючи» [9, 10]. Дійсно, чи є сфера, контрольована правовою компаративістикою, буттям, яке існує розуміючи?

Онтологічний статус розуміння у прикладенні до цієї сфери полягає, перш за все, в тому, що воно виступає як спосіб буття права. Фактично правопорядки складаються з актів розуміння і інтерпретації у процесі практичного правового життя. У сучасних умовах правотворчість завжди або майже завжди минає компаративну стадію, яка ставить розуміння важливим завданням. Право, як регулятор суспільних стосунків у різних сферах життєдіяльності людини, вимагає згоди не лише в межах окремих правових систем, але і між ними.

Як відомо, буття права у світовому масштабі відрізняється строкатістю і різноманітністю і конструюється з різних системних правових утворень (міжнародної, наднаціональної і національної правових систем) і їх перетинів. Жодна з цих правових систем не може існувати ізольовано. Відбувається постійна взаємодія і взаємовплив між ними. Динаміка права, як і динаміка будь-якого явища культури, «не може бути представлена ні як ізольований іманентний

процес, ні як пасивна сфера зовнішніх впливів. Обидві ці тенденції реалізуються у взаємній напрузі, від якої вони не можуть бути абстраговані без спотворення самої їх суті [5, 116].

Між існуючими правовими системами відбувається справжній діалог, інакше кажучи, буття права має діалогічну природу. Діалогічне буття права включає як синхронний, так і діахронний аспекти. Синхронний аспект діалогічного буття права акцентує увагу на взаємозв'язку і взаємовпливі різних співіснуючих правових систем. Діахронний аспект — на діалозі минулого, сьогодення і майбутнього правових систем. Особливо важливим моментом цієї взаємодії є діалог інновації і традиції, внесення інновації в правопорядок, що відтворюється. Одне з головних завдань полягає в розкритті механізму діалогу у правовій сфері. (Теоретичні основи механізму такого діалогу щодо культури представлені відомим культурологом Ю. Лотманом. Основні положення його концепції, особливо щодо процесу сприйняття з точки зору «приймаючої» сторони, можуть бути враховані і щодо права [5, 268–276].)

Компаративістська інтерпретація, як і будь-яка інтерпретація, має на меті здолати відстань, дистанцію [9, 25]. У нашому випадку — між правовою системою, якій належить текст, і самим інтерпретатором і його контекстом, а зрештою — між правовими системами. У «зустрічах» різних правових систем і культурно-правових традицій в цілому розуміння іншого, пошук ідентичності і саморозуміння, усвідомлення своєї правової системи через співвідношення з «чужою» правовою системою, досягнення згоди і взаєморозуміння є необхідними умовами сучасного правового життя.

В умовах глобалізації процеси взаємодії і взаємовпливу правових систем отримують широкий розмах, діалог утверджується як норма сучасного правового розвитку, заглиблюються і розширюються інтеграційні процеси, що сприяє встановленню глибоких і всебічних взаємозв'язків і взаємозалежностей: розширюються транснаціональні зв'язки і контакти, створюються нові інтеграційні регіональні об'єднання, відбувається зближення і взаємоприсосування національних правових систем і тому подібне. Отже, при цьому збільшується роль і значення розуміння.

Таким чином, у сучасних умовах розуміння виступає як визначальна характеристика самого існування, функціонування і розвитку права (правових систем), способу його (їх) буття.

2. Компаративістсько-правове розуміння: модус пізнання. У цьому випадку мова йде про компаративістсько-правове розуміння як методологічну операцію. Слабка розробленість даного модусу актуалізує завдання побудови приватних часткових методик розуміння.

Нижче, в руслі хоча би часткового рішення згаданої задачі, в стислому вигляді викладаються деякі теоретико-методологічні значущі положення щодо евристичних можливостей і особливостей компаративістсько-правового розуміння як способу пізнання.

1. Використання положень герменевтики у правовій компаративістиці логічно впливає з природи самого буття права, що вивчається, бо розуміння ви-

ступає як визначальна характеристика самого існування правових систем, спосіб його буття. Тим самим правова компаративістика виступає як герменевтична дисципліна.

2. На відміну від чисто гуманітарного пізнання, яке тяжіє до розуміючих методик, у порівняльно-правовому пізнанні між поясненням і розумінням є особливе взаємодоповнююче діалектичне співвідношення, бо пояснення виконує функцію підведення часткового під загальне, а розуміння — збагнення сенсу індивідуального, унікального. Як відомо, виявлення загального і особливого — важливе наочне завдання порівняльного правознавства. (З питання співвідношення пояснення і розуміння в соціальних науках я посилаю читача до роботи П. Рікьора «Герменевтика і метод соціальних наук» [8].)

3. Важливим інструментарієм герменевтики є герменевтичне коло, істотною констrukцією якого є співвідношення між часткою і цілим. У герменевтиці «рух розуміння постійно переходить від цілого до частки і від частки до цілого» [2, 72]; знання цілого передбачає знання не лише його часток, але і всіляких зв'язків між ними (П. Рікьор). Процес збагнення цілого відбувається при допомозі тлумачення цілого, що весь час уточнюється. При цьому є два типи стосунків «частина—ціле»: перший тип — відношення частини до всього цілого, другий тип — відношення цілого як частини до всієї сукупності зовнішніх і внутрішніх умов життя як цілого [4, 62].

Зокрема, з точки зору герменевтичного кола неможливо зрозуміти право будь-якого народу, не визначивши його місце в системі соціального регулювання, а місце соціального регулювання — в контексті соціальних цінностей, стандартів, правил, вірувань і інститутів, сукупність яких створює специфічну зовнішність культури і утворює соціокультурний контекст права цього народу. Далі, якщо залишитися на позиціях герменевтики, то ми повинні, з одного боку, визначити місце правової системи, що вивчається, в системі споріднених правових систем — відповідної правової сім'ї, з іншого боку, розглянути її взаємозв'язки з міжнародним правом, а також з інтеграційним, наднаціональним правом, якщо держава, правова система якої вивчається, має з іншими державами інтеграційні стосунки.

У контексті герменевтики, як вже наголошувалося, знання цілого передбачає знання не лише його частин, але і всіляких зв'язків між ними. Стосовно порівняльного правознавства це окрім всього іншого означає, що вивчення іноземного (зарубіжного) права є лише «попереднім знанням» і сприяє порівняльно-правовому пізнанню (чим глибше наше знання окремих часток, тим більше наша можливість для створення цілісної картини сфери реальності, що вивчається), але не є власне порівняльним правознавством. Наприклад, конституційне право зарубіжних країн — це всього лише сумарне знання, отримане за допомогою окремого вивчення конституційного права кожної країни; тут частка вивчається без її зв'язку з цілим.

4. Особливістю порівняно-правового розуміння є також його діалогічність. Хоча, як відмітив М. М. Бахтін в «Естетичі словесного портрету» [1], розуміння завжди в якійсь мірі є діалогічним, але діалогічність розуміння тут логічно

впливає з діалогічної природи буття права, що вивчається. Ця обставина, в свою чергу, вимагає використання діалогічної методології.

5. Одне з дослідницьких завдань порівняльно-правової науки — розуміння «іншого» (іншої правової системи). В цьому випадку повинна застосовуватися модель розуміння «вживання» («переселення»). Чужа культура повинна аналізуватися з точки зору цієї чужої культури, кажучи герменевтичною термінологією, з позиції автора та його контексту.

У компаративістсько-правовому розумінні істотна роль належить соціокультурному контексту. Це обумовлено наявністю відмінностей між порівнюваними правовими системами, що належать до різних культур, народів, цивілізацій, традицій, в рамках яких право сприймається по-різному. При цьому розуміти правові культури різних народів, порівнюючи їх з точки зору одного з них неправильно, бо веде до односторонніх висновків. «Адже якщо ми спробуємо підходити до дослідження права в житті тих або інших народностей, етнічних груп і спільнот з позиції власного праворозуміння, правових норм ми там можемо і не знайти» [6, 43].

Тут немає і не може бути місця європоцентризму або будь-яким іншим проявам «центризму», що унеможливають виявлення особливого, унікального. Діалогічна методологія вимагає «поміщення» автора тексту і інтерпретатора в однакові умови щодо часу, мови, культури тощо [6, 143]. А реалізація цієї вимоги передбачає, насамперед, знання дослідником-компаративістом мови досліджуваної «чужої» правової системи. Необхідно також осягнення особливостей світорозуміння, культурно-правових традицій, правового стилю і т.д. порівнюваних правових систем.

Пошук ідентичності і саморозуміння, усвідомлення своєї правової системи через співвідношення з «чужою» правовою системою і тим самим подолання «чужості чужого» — інше завдання діалогічного порівняно-правового пізнання. Для виконання цього завдання модель «вживання» є недостатньою. Як вірно відмітив Ю. Лотман, «зовнішня» культура для того, щоб вторгнутись у наш світ, повинна перестати бути для нього «зовнішньою» [5, 116]. Стосовно нашої сфери це означає, що розуміння «чужої» правової системи далі повинне відбуватися з позиції інтерпретатора і його контексту. Інтерпретатор чужу правову культуру повинен аналізувати з точки зору своєї правової культури, до чужої правової системи повинен підходити із специфікою і проблемами своєї правової системи. У цьому плані зрозуміти чужу правову культуру — означає уміти знаходити відповіді на питання, які виникають у нашій правовій культурі.

6. На відміну від власне гуманітарного пізнання, де питання про істинність відсувається на задній план, в соціальному (у тому числі — порівняльно-правовому) пізнанні це питання має істотне значення. Якщо в гуманітарному пізнанні проблеми об'єктивності (адекватності) та істинності розділені, не збігаються [4, 132], то в соціальних науках взагалі, у правовій компаративістиці зокрема проблема адекватності інтерпретації, вироблення критеріїв оцінки її результатів є найважливішою проблемою.

7. Сьогодні у порівняльному правознавстві головна увага приділяється опису окремих правових сімей, зіставленню і протиставленню правових систем, тоді як проблеми їх взаємодії залишаються поза увагою. На мій погляд, права компаративістика повинна вийти за межі традиційного типологічного підходу до вивчення правових систем у просторі і дослідження взаємодії правових систем повинно стати важливим напрямом порівняльно-правової теорії.

Література

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. — М., 1979.
2. Гадамер Х.-Г. О круге понимания // Актуальность прекрасного : пер. с нем. / Ханс-Георг Гадамер. — М., 1991.
3. Коршупов А. М. Диалектика социального познания / А. М. Коршупов, В. В. Маштатов. — М. : Политиздат, 1988. — 382 с.
4. Кузнецов В. Г. Герменевтика и гуманитарное познание / В. Г. Кузнецов. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1991. — 191 с.
5. Лотман Ю. М. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров / Ю. М. Лотман. — М. : Прогресс, 1992. — 270 с.
6. Овчинников А. И. Правовое мышление в герменевтической парадигме / А. И. Овчинников. — Ростов н/Д : Изд-во Рост. ун-та, 2002. — 285 с.
7. Просперини Я. Ю. Проблема человека и гуманитарные науки: Философско-методологические аспекты : автореф. дис. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.08 — «Философия науки и техники» / Я. О. Просперини. — М., 2000. — 19 с.
8. Рикёр П. Герменевтика и метод социальных наук [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.philosophy.ru/library/ricoeur/social.html>.
9. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. — М., 1995.

Анотація

Дамірлі М. А. Специфіка компаративістсько-правової герменевтики. — Стаття.

У цій статті специфіка компаративістсько-правової (порівняльно-правової) герменевтики аналізується, виходячи з виокремлення двох модусів компаративістсько-правового розуміння: модуса буття (онтологія розуміння) і модуса пізнання (гносеологія розуміння). При цьому автор формулює деякі методологічно значущі положення щодо особливостей гносеології компаративістсько-правового розуміння.

Ключові слова: гуманітарне пізнання, герменевтика, порівняльне правознавство, компаративістсько-правове розуміння, правова культура, правова сім'я.

Summary

Damirly M. A. Specificity of Comparative and Legal Hermeneutics. — Article.

This article is dedicated of the specific of comparative and legal hermeneutics, which is analyzed on the basis of 2 moduses of comparative and legal understanding: the modus of being (the ontology of understanding) and the modus of cognition (the gnosiology of understanding). The author formulates some methodologically meaningful provisions as to the particularities of the gnosiology of the comparative and legal understanding.

Keywords: humanitarian cognition, hermeneutics, comparative jurisprudence, comparative and legal understanding, legal culture, legal family.